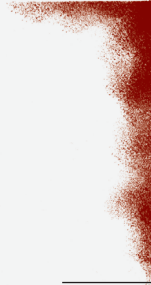

ARTIS (PRAE)ROMANICAE TERRA INCOGNITA

Ivan Basić

*Stotinu kamenčića izgubljenoga raja:
Romanička skulptura u muzejima i zbirkama
između Save i Drave*

Arheološki muzej u Zagrebu
23.10.-23.12.2007.

Autor izložbe i kataloga: Vladimir P. Goss
Autor likovnog postava: Mario Beusan

“**P**ovjesničar koji se bavi ranim srednjovjekovljem na području sjeverozapadnog Balkana, ili na prijelaznom području između središnje i jugoistočne Europe, s mnogobrojnim zagonetkama i posve rijetkim izvjesnostima svojstvenim tim stoljećima na tom prostoru, osobito će teško izbjeći borhesovsku rezigniranu pomisao: da je svojim naporima da ponudi rješenje za neke od njih zapravo, na kraju krajeva, ipak samo dodavao nove slojeve problematiki što će nastaviti zaokupljati buduće istraživače.”

Zagonetke i neizvjesnosti o kojima u gornjem citatu govori zaslužni povjesničar savsko-dravskog srednjovjekovlja Stanko Andrić možda su prvi put stekle sveobuhvatnija rješenja na izložbi koja je ove jeseni organizirana u zagrebačkom Arheološkom muzeju. Ona na jednom mjestu okuplja 106 kamenih spomenika predromaničke i romaničke skulpture savsko-dravskog međurječja, sakupljenih iz 21 muzejske i istraživačke institucije, samostanske i župne crkve te privatne zbirke od Zagreba do Iloka. Pokretač tog pothvata jest mlada ekipa povjesničara umjetnosti s riječkoga Filozofskog fakulteta

(Vjekoslav Jukić, Tihana Puc), predvođena Vladimirom P. Gossom, jednim od pionirskih istraživača srednjovjekovne spomeničke baštine kontinentalne Hrvatske. Za područje o kojemu je riječ u podnaslovu izložbe uvriježilo se naziv “savsko-dravsko međurječje”. Riječ je o hiperkorektnome opisnom terminu nastalom iz obzira prema povijesnim pokrajinama, historiografskoj konvenciji i novijoj političkoj situaciji. Diferencijalno se određuje prema pojmu Panonije, kao i prema - također neadekvatnom - nazivu Slavonija, budući da on tijekom povijesti pokriva različite sadržaje. Pažljivijim promatranjem razabire se ipak kako ni naziv “savsko-dravsko međurječje” nije sasvim ispravan: umjetnom granicom prema zapadu u pravilu se postojano dezavuirao dio savsko-dravskog međurječja unutar Slovenije i Austrije, što je provedeno i u okviru ove izložbe, dok se na istoku u segment Srijema njome ipak zahvatilo (riječ je o 4 ulomka iz Rakovca, nabavljena za Arheološki muzej prije 1918.). Time se razotkriva nedosljednost, koja je danak proizvoljnom markiranju rubova arheoloških radijusa, što ponekad s prevelikom lakoćom pod-

liježu diktatu suvremenih teritorijalno-političkih struktura. Konačno, može se reći da odabrani teritorij približno odgovara dvjema kasnoantičkim provincijama formiranim u južnoj Panoniji: *Pannonia Savia* i *Pannonia Secunda*.

Ulomak pluteja iz Daruvara, 11. st., Gradski muzej Bjelovar, snimio: Filip Beusan

Po ulazu posjetitelj je smjesta usmjeren u prostoriju popunjenu interpretativno najproblematičnijim, a vjerojatno i najreprezentativnijim umjetninama. Dvorana naslovljena *Koji je ovo stil?* svoje ime opravdava dvama nedatiranim izlošcima (kapitel iz Varaždina i reljef iz Madžareva) te jednim uz čiju je kronološku odrednicu postavljen znak upitnika (reljef medvjeda iz Cage kod Okučana), dok ni ostale primjerke još ni izdaleka ne možemo smatrati stilski i kronološki razriješenima. Riječ je o skupini spomenika iz Daruvara (mada im je i provenijencija sporna): raskošnom okruglom recipijentu (krsni zdenac, relikvijar?), pluteju s reljefnim prikazom slona i bogato dekoriranome četverodijelnom stupu. To su kontinentalni panda-

ni onim dalmatinskim primjerima koje je Ž. Rapanić prikladno nazvao "spomenicima nepotpune biografije". Njzinu pisanju i, eventualno, korigiranju svakako će pridonijeti i upoznavanje šire stručne javnosti s njima putem ove izložbe. Dvorana *Najraniji radovi u kamenu / Prije romanike* otvara se nalazima predromaničke plastike iz Lobora, gdje je pod crkvom Sv. Marije i oko nje arheološka kampanja pod vodstvom Krešimira Filipeca tijekom proteklih nekoliko godina iznijela stratigrafiju zasićenu upravo senzacionalnim nalazima, među kojima je možda ponajviše odjeknulo otkriće ranokršćanske krstionice. Dalekosežna loborska otkrića ovdje su u svojoj predromaničkoj fazi zastupljena s dijelovima dvaju sukcesivnih ansambla oltarne pregrade. Predromanička skulptura Siska mogla bi pak predstavljati dojmljiv refleks poznate vijesti o graditeljima koje je gradeški patrijarh Fortunat poslao knezu Ljudevitu. Uz predromaničku sekciju izložbe valja vezati i prigovor datacijama priloženima unutar legendi, koje bez vidljiva razloga znaju prilično varirati od 9. do 11. odnosno od 10. do 12. stoljeća, čak i unutar iste skupine (npr. one iz Siska).

Uz skupinu iz Daruvara, ključne umjetnine izložbe svakako su glasovite rudinske glave, uistinu prva asocijacija na spomen srednjovjekovne skulpture interamnija, već usječena u kolektivnu memoriju, što je vjerojatno potpognuto njihovim sasvim osobitim regionalnim obilježjem, za sada bez pravih analogija. Dvanaest najhomogenijih postavljeno je na pijedestal nasred njima posvećene dvorane; sučeljavanjem dvaju redova od po šest glava efektno je oblikovan svojevrsan minijturni srednji brod, simulirajući sakralnost prostora. Najveća dvorana rezervirana je za svijet kri-

žarskih redova, templara, hospitalaca i sepulkralaca, čija se sjedišta u međurječju sve jasnije razabiru, naročito u Glogovnici. Plastika križarskih redova ovdje dijeli prostor sa skulpturom iz katedrala u Zagrebu i Đakovu, ali i s ništa manje reprezentativnom građom iz Nuštra, Ivanca, Belca (već glasoviti "kamen iz Belca"), Našica, Požege i Vinice. Šteta je što stupci najreprezentativnije dvorane Arheološkog muzeja, koji upravo sugeriraju trobrodnost, nisu bolje iskorišteni u prezentaciji izložaka.

Nova stilska strujanja zreloga 13. stoljeća predstavljena su u istoimenoj dvorani panoom posvećenim kompleksima u Gori i Topuskom, ali i podtemom o izuzetno značajnoj umjetničkoj aktivnosti slavonskoga hercega Kolomana i zagrebačkog biskupa Stjepana II. iz 40-ih godina 13. stoljeća na Medvedgradu i u Čazmi. Na zapadu Kolomanove hercegovine energični i veoma sposobni Stjepan ostvario je ono što je Tkalčić nazivao "preporodom zagrebačke biskupije". Taj restitutor moći i ugleda biskupije, utemeljitelj čazmanskog kaptola i mecena zamašnih graditeljskih pothvata (crkve Sv. Duha, Sv. Marije i Sv. Magdalene) bio je, uz Kolomana, ključni protagonist akcije ujedinjavanja zagrebačke i splitske crkve, dviju najznačajnijih hrvatskih biskupija onoga vremena. Vrlo kompleksna Kolomanova osoba nije još uvijek našla dostojan odraz u našoj medievistici. Najintrigantnija s njim povezana umjetnina jest glava ratnika iz Čazme, primamljivo atribuirana Kolomanovoj skrovitoj grobnici. Istomu kulturnom krugu pripisuju se fragmenti liturgijskih instalacija i arhitektonskog dekora iz Zeline, Našica i Lobora, izdvojeni u posebnoj dvorani.

Vrlo velik broj eksponata ovdje je prvi put predložen oku javnosti, prepoznat i znanstveno

obrađen tijekom priprema za izložbu. Pojedini su, ponekad na vrlo dovtiqljive načine, morali biti spašeni od profaniranja. Za ilustraciju, gornji dio romaničkog portala iz lloka preklesan je i reutiliziran kao recipijent, po svemu sudeći mjera za žito (!). Nasreću, sekundarna funkcija, ma koliko da ga je degradirala, ujedno ga je sačuvala do našega vremena. To je tek jedan od primjera neprimjerene prenamjene romaničke skulpture u kontinentalnoj Hrvatskoj. Manje su sreće, primjerice, imali hijeratični, gotovo idolski impostirani likovi križarâ ugrađeni po zgradama Glogovnice, koji još čekaju svoj put do muzeja i dostojne valorizacije. Osnovno muzeografsko pomagalo kojim je svaka dvorana popraćena didaktički su panoi s kratkim opisom temeljnih spomenika i problema koje se željelo naglasiti u odgovarajućem segmentu izložbe. Oni ujedno služe kao svojevrzni eponimi dvorana na koje se odnose.

Pred srednjovjekovnim lapidama savsko-dravskog interamnija, točnije pred sasvim minijturnim preostacima kakvog kapitela, bifore ili pluteja posjetitelja će nužno zaokupiti nujan osjećaj potrebe za kontekstom. "Kamenčići" istrgnuti iz svojega funkcionalnog, povijesnog i prirodnog okruženja, upravo *ex abrupto*, traže da ih se doživi ili čisto estetski, kao umjetnine, ili da se uz njih sintetički dočara čitava pozadina arhitektonske i duhovne nadgradnje čiji su integralan dio (i produkt). U primorskim krajevima naše zemlje brojni i često fascinanti kontinuiteti kulturnih građevina, prebogata stratigrafija te razmjerna masivnost i integritet spomeničke građe relativno lako mogu kompenzirati ovaj nedostatak, što se na izložbama tamošnje građe i vidi. Suprotna krajnost - gotovo posvemašnji nedostatak materijalne pozadine i izvora o kulturnom krugu "iz vre-

mena” koji bi ju mogao plastično rekonstruirati - osnovno je obilježje kontinentalne spomeničke baštine srednjeg vijeka. Na svu sreću, pomni odabir ovdje predstavljenih komada potpuno anulira njihov manjak konteksta, budući da je visokim kriterijima probiranja građe i najneupućenijem posjetitelju omogućeno da u kvaliteti fragmenta nasluti kvalitativnu i kvantitativnu veličajnost originala. Naime, i oni manje blještavi nalazi, poput jedne baze stupa iz Vinice ili baze polustupa i polustupa iz Požege, pa baze stupića bifore iz Medvedgrada, u svoj svojoj lapidarnosti ipak pokazuju vrhunsko majstorstvo klesareva dlijeta. Posebno bismo u tom smislu istaknuli tričetvrtkapitel iz Vinice, ukrašen naturalistički oblikovanom vegetabilnom formom pomno isklesana mesnata lišća, što iznad ostataka polustupa izranja iz gotovo amorfnе pozadinske mase. Dijalog matične arhitekture ovih fragmenta s pejzažem uspješno je u svakoj dvorani naznačen fotografijama lokaliteta na velikim zidnim panoima.

Izložba *Stotinu kamenčića izgubljenoga raja* u svojim je dometima usporediva jedino s još aktualnom megaizložbom *Dalmatinska zagara - nepoznata zemlja*, sakupljajući jednakom znanstvenom akribijom spoznaje o jednom zapostavljenom, regionalno omeđenom kultur-

nom pejzažu, nudeći prve rekapitulacije srednjovjekovnog razdoblja njegove likovnosti, podvlačeći crte. I u ovom slučaju nalazi pokazuju kako je i u pagusu cvala umjetnička produkcija zavidnih kvaliteta, kakva se u tamošnjim prvostolnim središtima - doduše nedostojno istraženi - u pravilu ne susreće (iznimka je masivni kapitel iz Đakova). Uglavnom je riječ o ladanjskim samostanima i župnim crkvama manjih gradova. Nakon afirmacije ranokršćanskog razdoblja na kontinentu izložbom i katalogom *Od Nepobjedivog Sunca do Sunca Pravde* iz 1994., ovim je projektom V. Gossa i suradnika na najbolji mogući način nastavljeno stvaranje cjelovite slike.

Vraćajući se na kraju analizama S. Andrića, možemo konstatirati kako - gotovo kao antiteza njegovoj utjecajnoj knjizi o savsko-dravskom interamnju 9.-13. stoljeća *Potonuli svijet* - ovom izložbom i popratnim katalogom neobičnom jasnoćom *izranja* mozaik srednjovjekovlja toga prostora. Na njemu, dakako, još zjape mnoge praznine, koje će popuniti buduća istraživanja. No i sintetiziranje spoznaja dostupnih na razini trenutnoga stanja istraživanja, makar temeljeno na zbiru teza, antiteza i parcijalnih rješenja, ovjerovljeno tek rijetkim svjedočanstvima, daje ukupnu sliku mnogo čvršće strukture nego što bi se to moglo u prvi mah pomisliti.